ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ՆՈՒՆԵ ԱՂԱՍԻՆԻ ԷԼԻԶԲԱՐՅԱՆ

ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՔԱՅԻՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽԴԻՐՆԵՐԸ (ՀՀ ՄԱՐԶԵՐԻ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

Ը.00.02. «Տնտեսության, նրա առանձին ոլորտների տնտեսագիտություն և կառավարում» մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ 2017

Ատենախոսության թեման հաստատվել է
Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիայում:

Գիտական ղեկավար՝	տնտեսագիտության դոկտոր, դոցենտ **Ռուբեն Արմենի Հայրապետյան**
Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝	տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր **Անահիտ Սերգեյի Մելքումյան** տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ **Անաստաս Արսենի Աղազարյան**
Առաջատար կազմակերպությունը՝	**ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան տնտեսագիտական ինստիտուտ**

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2017 թ. հոկտեմբերի 27-ին ժամը **14^{00}**-ին Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիայում գործող ՀՀ ԲՈՀ-ի տնտեսագիտության թիվ 060 Մասնագիտական խորհրդի նիստում:
Հասցեն՝ *ՀՀ, 0037, ք.Երևան, Դավիթ Անհաղթի 10:*

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Եվրոպական կրթական տարածաշրջանային ակադեմիայի գրադարանում:
Սեղմագիրն առաքված է 2017թ. սեպտմբերի 27-ին:

060 մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար՝

տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ Վ.Վ. Խաչատրյան

ԱՏԵՆԱԽՏՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Ատենախտսության թեմայի արդիականությունը: Համաշխարհային տնտեսության միասնականության և փոխկապվածության խորացման պայմաններում առանձնակի կարևորություն է ստանում տարածքային զբոսաշրջության խթանումը: Հաշվի առնելով Հայաստանի Հանրապետության հարուստ բնաշխարհը, բնակլիմայական պայմանները, ինչպես նաև հարուստ պատմամշակութային ժառանգությունը՝ կարելի է փաստել, որ մեր հանրապետությունը զբոսաշրջության ոլորտի զարգացման մեծ ներուժ ունի, ինչը մեծապես կարող է նպաստել տարածքների զարգացմանը: Օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ մի շարք պատճառներով պայմանավորված՝ տարածքային սոցիալ-տնտեսական անհամաչափությունը դրսևորվել է Հայաստանում դեռևս խորհրդային տարիներին, երբ գործող վարչատարածքային բաժանման համակարգում իրականացվում էր ազգային եկամուտի՝ իր մասշտաբներով նախադեպը չունեցող վերաբաշխում: Միջինից բարձր զարգացման մակարդակ ունեցող տարածաշրջաններն առավել բարենպաստ պայմաններում էին հայտնվում: Փաստորեն տեղի էր ունենում ենթակառուցվածքների և արտադրական ներուժի կուտակում որոշ տարածաշրջաններում: Այդ ենթակառուցվածքները, ինչպես նաև վերարտադրության տարածքային ցիկլերը, տարածաշրջանային տնտեսության դիվերսիֆիկացման տարբեր մակարդակները այն հիմնական պատճառներն էին, որոնցով պայմանավորված էր տարածքային անհամաչափության երևույթը ԽՍՀՄ-ում, այդ թվում՝ խորհրդային Հայաստանում: Տարածքային սոցիալ-տնտեսական անհամաչափությունն այս կամ այն չափով առկա է աշխարհի բոլոր երկրներում, սակայն առավել ցայտուն դրսևորվում է անցումային շրջանում գտնվող և զարգացող երկրներում: Թերևս հենց սաեպատճառներից մեկը, որ առանձին պետություններ ավելի շատ ջանքեր են ուղղում զբոսաշրջության տարածքային զարգացման համար առավել բարենպաստ պայմանների ապահովմանը: Բազմաթիվ երկրների համար զբոսաշրջության զարգացումն արտարժույթի ներհոսքի առաջնային աղբյուր է, որը նաև խթանում է այդ երկրներին հատուկ որոշ արտադրությունների, ինչպես նաև տնտեսության այլ ճյուղերի, այդ թվում՝ շինարարության, առևտրի, գյուղատնտեսության, կապի, թեթև արդյունաբերության զարգացումը: Լինելով առավելապես աշխատատար՝ զբոսաշրջությունը նպաստում է նաև գործազրկության նվազեցմանն ու աղքատության հաղթահարմանը: Համաշխարհային տնտեսության ժամանակակից զարգացումների և տնտեսությունների փոխկապվածության համատեքստում առավել զարգացած երկրների տնտեսությունների առաջատար ճյուղերից մեկը դարձել է ծառայությունների ու սպասարկման ոլորտը: Որոշ տարածքներ հարուստ են բնական ռեսուրսներով, մյուսները նպաստավոր են գյուղատնտեսական առանձին մշակաբույսերի աճեցման կամ էլ զբոսաշրջության

համար, այլ տարածքներ էլ պարզապես մոտ են գտնվում երկրի մայրաքաղաքին կամ տնտեսական այլ կենտրոններին, ինչն էլ պայմանավորում է դրանց ներդրումային գրավչությունը՝ այդ կենտրոններից հեռու տեղակայված տարածքային տնտեսություններին համեմատությամբ և առաջինների զարգացման կարևոր մրցակցային առավելությունն է: Տարածքային տնտեսության չափազանց կարևոր հատկանիշը դրա անմիջական կապն է տարածքի բնակչության հետ: Այս առումով կարևոր նշանակություն ունեցող խնդիր է տարածքային տնտեսությունների սոցիալ-տնտեսական զարգացման մակարդակի ընդհանրական գնահատումը, ըստ որում գնահատումներում անհրաժեշտ է օգտագործել ոչ թե մեկ-երկու հիմնական ցուցանիշ, այլ՝ տարածքային տնտեսության զարգացման առանձին ուղղությունները նկարագրող այնպիսի ցուցանիշների համակարգ, որոնք միմյանց հետկապված կլինեն գրեթե մաթեմատիկական ճշգրտությամբ՝ հաշվի առնելով արդյունքային գնահատումների համատեքստում դրանցից յուրաքանչյուրի հարաբերական կարևորությունը: Ակնհայտ է, որ ներկայումս ՀՀ տնտեսության զարգացման հեռանկարային ուղղություններից մեկը դարձել է զբոսաշրջությունը, և արդեն որոշ քայլեր կատարվել են այդ ուղղությամբ: Սակայն անհրաժեշտ է կատարել զբոսաշրջության տարածքային զարգացման ուղղությունների բացահայտման համակողմանի վերլուծություն, ծագած հիմնախնդիրների լուծման նպատակամետ և արդյունավետ մոտեցումների մշակում և իրականացում, ինչից մեծապես կախված է հանրապետության տնտեսական, սոցիալական և մշակութային հետագա վերելքը: ՀՀ-ում զբոսաշրջության տարածքային զարգացման և տարածքային տնտեսությունների կառավարման բարելավման հիմնահարցերին նվիրված ուսումնասիրություններ կատարվել են ինչպես հայազգի, այնպես էլ՝ արտասահմանյան հեղինակների կողմից: Սակայն զբոսաշրջության տարածքային զարգացման հիմնախնդիրների համակողմանի գնահատման, մարզերի սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերում նոր գործիքների ու մեխանիզմների ներդրման խնդիրները դեռևս բավարար չափով ուսումնասիրված չեն: Չնայած առկա տեսակետներին և տրված լուծումներին՝ հանրապետությունում զբոսաշրջության տարածքային զարգացման տեսական ու գործնական ոչ բոլոր հիմնախնդիրներն են լուծում ստացել, ուստի դրանք շարունակում են հրատապ մնալ: Այս հետազոտությունը նվիրված է վերոնշյալ խնդիրների համակողմանի հետազոտմանն ու համապատասխան լուծումների մշակմանը, ինչն էլ պայմանավորում է ատենախոսության թեմայի արդիականությունն ու հրատապությունը:

Հետազոտության նպատակները և խնդիրները: Հետազոտության նպատակը Հայաստանի Հանրապետությունում զբոսաշրջության տարածքային զարգացման հիմնախնդիրների

բացահայտումը և դրանց լուծման ուղղությունների մշակումն է: Նշված նպատակի իրականացման համար ատենախոսությունում դրվել և լուծվել են հետևյալ խնդիրները.

- ուսումնասիրել տարածքային տնտեսությունների զարգացման և կառավարման առանձնահատկությունները,
- բացահայտել զբոսաշրջության դերը տարածքային զարգացման համակարգում,
- ընդհանրացնել և գնահատել տարածքային տնտեսությունների կառավարման միջազգային, նաև՝ հայրենական փորձը, վերհանել այդ ոլորտում ներկայումս առկա միտումները, ուսումնասիրել զբոսաշրջության տարածքային զարգացման համաշխարհային փորձը,
- դիտարկել տարածքային տնտեսական քաղաքականության հիմնական գործիքները, վերլուծել ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի արդի վիճակը և բացահայտել առկա հիմնախնդիրները՝ շեշտադրելով հատկապես տարածքային (մարզերի) տնտեսության հետազոտությունը,
- բացահայտել տարածքային զարգացման հնարավորությունները զբոսաշրջային կլաստերների մոտեցման կիրառմամբ և մատնանշել պետական աջակցության արդյունավետ ձևերն ու մեխանիզմները,
- համակողմանիորեն գնահատել ՀՀ մարզային տնտեսությունների զարգացման մակարդակը, հետազոտել մարզերի տնտեսության զարգացման հեռանկարային ուղղությունները, ուսումնասիրել տեղերում առկա հիմնախնդիրները, ներկայացնել զբոսաշրջության միջոցով դրանց լուծմանը նպատակաուղղված հայեցակարգային և ռազմավարական բնույթի առաջարկություններ:

Հետազոտության օբյեկտը և առարկան: Հետազոտության օբյեկտը տարածքային տնտեսական համակարգերն են, մասնավորապես ՀՀ մարզերը և դրանց տնտեսությունները՝ համապատասխան զբոսաշրջային ներուժով:

Հետազոտության առարկան զբոսաշրջության տարածքային զարգացման հիմնախնդիրներն են, որոնք ներկայումս առկա են ՀՀ-ում, ինչպես նաև դրանց լուծման ուղիները:

Հետազոտության տեսամեթոդական և տեղեկատվական հիմքերը:

Ատենախոսության համար տեսական, մեթոդաբանական ելակետ են ծառայել հայրենական և արտասահմանյան հեղինակների աշխատությունները, ինչպես նաև ոլորտը կարգավորող օրենքներն ու ենթաօրենսդրական ակտերը, հայեցակարգային բնույթի նյութերը, Զբոսաշրջության համաշխարհային կազմակերպության տեղեկատվական և վերլուծական նյութերը, Համաշխարհային ճանապարհորդությունների և զբոսաշրջության խորհրդի World travel and

Tourism council զեկույցները, ՀՀ ԱՎԾ և Համաշխարհային բանկի հրապարակումները և վիճակագրական տվյալները: Հետազոտության նպատակին և խնդիրներին համապատասխան՝ կիրառվել են գիտական ճանաչողության վերացարկման, համակարգային դինամիկ վերլուծությունների վիճակագրական ու ծրագրանպատակային մեթոդներ: Հետազոտության ընթացքում կիրառվել են վերլուծության և համադրության (սինթեզի) կառուցվածքային, ինչպես նաև՝ համակարգային վերլուծության մեթոդները:

Ատենախոսության գիտական արդյունքները և նորույթը: Իրականացված ուսումնասիրությունների և վերլուծության ընթացքում ստացվել են գիտական նորույթ պարունակող հետևյալ արդյունքները.

- ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի ուժեղ և թույլ կողմերի, ինչպես նաև հնարավորությունների և սպառնալիքների (SWOT) վերլուծությամբ առանձնացվել են այն հիմնական գործոնները, որոնք կարող են նկատելիորեն նպաստել տարածքային զարգացման հիմնախնդիրների հաղթահարմանը՝ զբոսաշրջության ոլորտի մրցունակության բարձրացման միջոցով:
- ՀՀ մարզերի տնտեսական և սոցիալական զարգացումը պայմանավորող մասնակի ցուցանիշների համախմբությունների ներառմամբ կառուցվել են մարզային տնտեսական և սոցիալական զարգացման ընդհանրական համաթվեր (գնահատման չափանիշներ), որոնց հիման վրա ռեյտինգային համակարգով գնահատվել են ՀՀ մարզերի տնտեսական և սոցիալական զարգացման մակարդակները, տնտեսական և սոցիալական զարգացման անհամամասնությունները ՀՀ մարզերում, հետազոտվել են դրանց շարժընթացն ու միտումները, ինչպես նաև գնահատվել է տնտեսական գործունեության առանձին ուղղություններում ՀՀ մարզային տնտեսությունների մասնագիտացման մակարդակը,
- Զբոսաշրջության ոլորտը դիտարկելով որպես մարզերի տնտեսության զարգացման հեռանկարային ուղղություն՝ հիմնավորվել է զբոսաշրջային կլաստերի ձևավորման և զարգացման անհրաժեշտությունը, վերհանվել են այդ ուղղությամբ առկա խոչընդոտները, մշակվել են դրանց հաղթահարմանը և մարզերում զբոսաշրջային կլաստերի ձևավորմանն ու զարգացմանը նպատակաուղղված քաղաքականության կառավարման մոդելի հիմնադրույթները:

Ատենախոսության տեսական և գործնական նշանակությունը:

Հետազոտության արդյունքները կարող են կիրառվել ՀՀ-ում զբոսաշրջության տարածքային զարգացման, ինչպես նաև տարածքային տնտեսության բնագավառում առկա հիմնախնդիրների լուծման հիմնավորված մոտեցումների մշակման համար: Հետազոտության արդյունքները կարող են ներառվել ոլորտին վերաբերող բուհական կրթական ծրագրերի ուսումնական նյութերում:

Ատենախոսությունում ստացված գիտական արդյունքները, արված առաջարկությունները և եզրակացությունները կարող են օգտակար լինել ՀՀ մարզերի տնտեսական զարգացման ներուժային հնարավորությունների բացահայտման և կառավարման համարժեք գործիքների ու մեթոդների ընտրության և կիրառման, ՀՀ զբոսաշրջության տարածքային զարգացման քաղաքականության նպատակայնության ու արդյունավետության բարձրացման, մարզային սոցիալ-տնտեսական զարգացման ծրագրերի մեթոդական և բովանդակային կատարելագործման խնդիրների լուծման նպատակով: Ատենախոսության տեսամեթոդական և գործնական որոշ արդյունքներ կարող են օգտակար լինել նաև տարածքային տնտեսությունների զարգացման և կառավարման հիմնահարցերով զբաղվող մասնագետների ու հետազոտողների համար:

Ատենախոսության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները: Հետազոտության դրույթները քննարկվել են 2015թ. (Միջդիսցիպլինար վերլուծության և քաղաքականությունը տարածաշրջանային կայունության շրջանակներում) "Interdisciplinary analysis and Policies for regional Sustainability" RSAI միջազգային ամառային դպրոցում, 2016թ., “Regional Development in Western Asia, Regional Science Perspective” գիտաժողովում, 2015թ. §Գիտելիք, նորաստեղծություն և զարգացում¦ խորագրով ՀՊՏՀ 25-րդ գիտաժողովում, 2015 թ., "Международная заочная научно-практическая конференция “Современная наука: тенденции развития", Краснодар. գիտաժողովում:

Ատենախոսության հիմնական արդյունքներն ու բովանդակությունը արտացոլված են հեղինակի կողմից ՀՀ-ում և ՌԴ-ում հրապարակված 9 (ինը) գիտական հրապարակումներում:

Ատենախոսության կառուցվածքը և ծավալը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլխից, եզրակացություններից, օգտագործված գրականության ցանկից, հավելվածներից: Աշխատանքի ծավալը 156 էջ է՝ առանց հավելվածների:

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսության ներածությունում հիմնավորվել է թեմայի արդիականությունը, ներկայացվել են հետազոտության նպատակը և խնդիրները, օբյեկտը և առարկան, ատենախոսության տեսական, մեթոդաբանական և տեղեկատվական հիմքերը, ձևակերպվել են աշխատանքի գիտական նորույթները, հետազոտության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները: Ատենախոսության առաջին՝ «Զբոսաշրջության տարածքային զարգացման տեսամեթոդական հիմքերը» գլխում մանրամասն անդրադարձ է կատարվել զբոսաշրջության տարածքային զարգացման տեսական և կառուցվածքային հարցերին: Մասնավորապես, առանձին բաժնում դիտարկվել է տարածքային զարգացման էությունը և նշանակությունը: Մեկ այլ հատվածով քննարկվել է զբոսաշրջության դերը տարածքային կառավարման համակարգում, ինչպես նաև ներկայացվել զբոսաշրջության տարածքային զարգացման համաշխարհային փորձը: Ուսումնասիրելով տարածքային զբոսաշրջությունն հասկացության տարբեր սահմանումներին առնչվող գրականությունը՝ աշխատանքում առաջ է քաշվում այն գաղափարը, որ զբոսաշրջության տարածքը պետք է ունենա զբոսաշրջային գրավչություն՝ ունենալով ինչպես որոշակի բնակլիմայական և (կամ) պատմամշակութային առանձնահատկություններ, այնպես էլ՝ սպասարկման զարգացած ենթակառուցվածք: Զբոսաշրջության տարածքային զարգացման համար ներկայացվող ամենաընդհանուր պահանջներն են՝ բնակլիմայական գրավչությունը, պատմամշակութային ռեսուրսների առկայությունը, որակի միջազգային ստանդարտներին համապատասխանող տեղավորման միջոցների, հանրային սննդի ձեռնարկությունների և սպասարկման այլ հաստատությունների առկայությունը, ժամանցային և էքսկուրսիոն մշակված ծրագրերի իրականացումը, տրանսպորտային և տեղեկատվական համակարգերի մատչելիությունը, տարածաշրջանի քաղաքական կայունությունը, զբոսաշրջիկների անձնական անվտանգության երաշխիքները և այլն: Արևմտյան և ռուսական մասնագիտական գրականության մեջ ներկայումս լայնորեն օգտագործվում է «զբոսաշրջային դեստինացիա» հասկացությունը: Հատկանշական է, որ կիրառման առաջին իսկ պահից §դեստինացիա¦

հասկացությունը շաղկապված է եղել §տարածաշրջան¦ հասկացության հետ: Զբոսաշրջային տարածաշրջանի զարգացմանն ուղղված ռացիոնալ և արդյունավետ գործունեությունն իր հերթին անհնար կլինի առանց տարածքի ռեկրեացիոն ներուժի գնահատման ոլորտում խոր ուսումնասիրությունների, քանի որ զբոսաշրջային տարածաշրջանների տարողունակության կանխատեսումը հնարավորություն է տալիս որոշել թույլատրելի բեռնվածության չափը և դրա հիման վրա քայլեր ձեռնարկել տարածքի էկոլոգիական պաշտպանության, ռեսուրսային ներուժի ռացիոնալ օգտագործման, սպառված ռեսուրսների վերականգնման և զբոսաշրջային գործունեության իրականացման արդյունքում առաջացող բազմաթիվ տնտեսական, սոցիալ-մշակութային և այլ խնդիրների լուծման ուղղությամբ: Ընդհանրացնելով մի շարք զարգացած և զարգացող երկրներում զբոսաշրջության տարածքային զարգացման փորձի վերլուծության արդյունքները՝ աշխատանքում կատարվել են որոշակի եզրահանգումներ դրանք ՀՀ-ում տեղայնացնելու առումով:

Ատենախոսության երկրորդ «Զբոսաշրջության տարածքային զարգացման առանձնահատկությունները ՀՀ-ում» գլխում ատենախոսը վերլուծել է ՀՀ զբոսաշրջության ոլորտի արդի վիճակը, մարզերում զբոսաշրջության զարգացման առկա հիմնախնդիրները, ինչպես նաև զբոսաշրջության տարածքային զարգացման հիմնախնդիրների հիմքում ընկած պատճառահետևանքային կապերը: Զբոսաշրջության ոլորտի վերջին տարիների հիմնական ցուցանիշների դինամիկայի վերլուծությունից պարզ է դառնում, որ 2010-2016թթ. ներգնա զբոսաշրջիկների միջին տարեկան հավելաճի տեմպը կազմել է շուրջ 21.5%[1]: Ստացված հաշվետվությունների տվյալների և հետազոտությունների արդյունքում ձևավորված փորձագիտական գնահատումների, 2016 թվականին Հայաստան ներգնա զբոսաշրջային այցելությունների թիվը կազմել է շուրջ 1 միլիոն 292 հազար՝ 1.0 տոկոսով ավել, քան 2015 թվականին: Հարկ է նշել, որ չնայած Ցեղասպանության 100-ամյակի հիշատակի միջոցառումներին, ներգնա զբոսաշրջիկների այցելությունների 2015թ-ի ցուցանիշների քանակի աճ չի գրանցվել, և արձանագրվել է անկում շուրջ 1%-ի չափով: Զբոսաշրջության չափաբաժինը համաշխարհային ՀՆԱ-ում գնահատվում է 5%, զբոսաշրջության մեջ զբաղվածների չափաբաժինը ընդհանուր զբաղվածության մեջ՝ 6-7%: ՀՀ-ում զբոսաշրջության ընդհանուր բաժինը ՀՆԱ-ում կազմում է 8.2% (336.9 մլրդ դրամ)[2]:

Զբոսաշրջիկների կողմից մարզերում անցկացրած գիշերների քանակի առումով՝ առաջին տեղում Երևանն է՝ 64.9%,

---

[1] ՀՀ սոցիալ տնտեսական վիճակը 2016 թվականի հունվար-դեկտեմբեր ամիսներին. www.armstat.am.

[2] Նույն տեղում:

որին հաջորդում են Արմավիրի, Գեղարքունիքի ու Շիրակի մարզերը: Շիրակի մարզ այցելող զբոսաշրջիկները հիմնականում ժամանել են Հայաստան՝ ընկերներին և բարեկամներին հանդիպելու նպատակով, այդ իսկ պատճառով կացարանի վրա նրանց կատարած ծախսերը նշանակալի չեն: Անժխտելի է, որ Երևանը Հայաստանի առավել շատ այցելուներ ունեցող վայրն է: Առկա միտումները ցույց են տալիս, որ զբոսաշրջիկները հակված են Երևանին մոտ տեղակայված վայրերն ավելի շատ այցելելու, բացառությամբ Արարատի մարզը, իսկ Երևանից առավել հեռու շրջաններն ամենամեծ դժվարություններն ունեն՝ կապված զբոսաշրջիկներ գրավելու հետ: Նշենք, որ հայկական ծագում ունեցող այցելուների քանակը նույնպես Երևանում է բարձր: Մարզային այցելությունների միջին գիշերակացը կազմել է 9.4 օր, ընդ որում ամենաերկար գիշերակացն արձանագրվել է Շիրակի և Լոռու մարզերում՝ համապատասխանաբար՝ 17.5 և 14.5 օր, իսկ ամենակարճը՝ Սյունիքի՝ (3.9 օր), Վայոց ձորի՝ (4.2 օր) և Արմավիրի՝ (4.4 օր) մարզերում: Երևանում այն կազմել է 10.8 օր (աղյուսակ 1.1):

Սույն ատենախոսության շրջանակներում իրականացված մեր հետազոտության արդյունքները ցույց են տալիս, որ զբոսաշրջային ծառայություններ մատուցող անձանց թիվը մեծանում է, և նրանց օգնությամբ խրախուսվում է միջազգային զբոսաշրջիկների այցի տևողության երկարացումը, քանի որ նրանք քաջատեղյակ են այն բոլոր զբոսաշրջային արդյունքներին և գործունեության տեսակներին, որոնք երկիրն առաջարկում է: Ի լրումն սեմինար-քննարկումների՝ մեր կողմից իրականացվել են հեռախոսային զրույցներ մի շարք տուրօպերատորների զբոսաշրջային ծառայություններ մատուցող անձանց հետ, որոնց արդյունքները ներկայացվել են ատենախոսության մեջ: Ըստ նպատակի ճանապարհորդների այցելության տևողության հաշվարկված գիշերակացով, ամենաբարձր մասնաբաժինը նույնպես ընկնում է Երևանին՝ 51.0 %, որին հաջորդում է Շիրակի մարզը՝ 14.6%,: Բոլոր մյուս վայրերից յուրաքանչյուրին ընկնում է զբոսաշրջիկների կողմից անցկացրած գիշերների 1.2-5 -ը %[3]:

Աղյուսակ 1.1

Զբոսաշրջության նպատակով այցելության վայրերում գիշերակացի կառուցվածքն ըստմարզերի[4]

---

[3] Հաշվետվություն 2015թ. ՀՀ սահմանային անցման կետերում միջազգային այցելությունների վերաբերյալ ընտրանքային հետազոտության արդյունների մասին, էջ 1-10:

[4] Հաշվետվություն 2013թ. ՀՀ սահմանային անցման կետերում միջազգային այցելությունների վերաբերյալ ընտրանքային հետազոտության արդյունների մասին, էջ 1-10:

ՀՀ մարզեր	Միջին գիշերակաց	Այլ
Երևան	*10.8*	*0.78*
Արագածոտն	*7.9*	*-*
Արմավիր	*4.4*	*0.01*
Գեղարքունիք	*6.0*	*0.10*
Կոտայք	*6.1*	*0.02*
Լոռի	*14.5*	*0.04*
Շիրակ	*17.5*	*0.01*
Տավուշ	*7.8*	*0.01*
Վայոց Ձոր	*4.2*	*0.00*
Արարատ	*7.3*	*0.00*
Սյունիք	*3.9*	*0.07*
Միջին այցերի քանակը	**9.4**	**3.02**

Երևանյան այցելություններում բարձր մակարդակ են ունեցել գործնական, կրթության և բուժման նպատակով այցերը, համապատասխանաբար՝ 76.9%, 88.7% և 78.4%: Հարազատներին և բարեկամներին, ընկերներին այցելելու նպատակով այցերը գիշերակացի առումով ամենաբարձրն են եղել Արարատի և Գեղարքունիքի մարզերում՝ 87 % և 85%[5]:

Տարածքների սոցիալ-տնտեսական անհամաչափության խնդիր ունեցող բոլոր երկրներում առաջնային է համարվում այդ անհամաչափությունների գնահատման մեխանիզմների և չափանիշների որոշումը: Հաճախայս խնդրի լուծումը բախվում է որոշ դժվարությունների, մասնավորապես՝ տարածքային մակարդակով բավարար տեղեկատվական բազայի, վիճակագրության բացակայությանը, որը հատկապես բնորոշ է զարգացող տնտեսություն ունեցող փոքր երկրներին: Հայաստանը այս տեսանկյունից նույնպես բացառություն չէ: Տարածքային անհամամասնության գնահատման ամենատարածված չափանիշն է համարվում տարածքային ՀՆԱ-ն: Սակայն տարածքային ՀՆԱ-ի ցուցանիշն ունի մի շարք թերություններ. ՀՆԱ-ի հաշվարկում ստվերային տնտեսության ցուցանիշները ներառված չեն, որը էականորեն նվազեցնում է ՀՆԱ-ի ցուցանիշը ամբողջ հանրապետության մասշտաբով և հետևաբար՝ մեծապես անդրադառնում տարածքային ՀՆԱ-ի ցուցանիշի ճշգրտության վրա: Տարածքային ՀՆԱ-ի ցուցանիշը տնտեսական վիճակը բնութագրող խիստ ագրեգացված ցուցանիշ է: Դա բացատրվում է այն հանգամանքով, որ որևէ տարածքի ՀՆԱ-ն, անկախ հաշվարկի մեթոդից, չի կարող հստակ ներկայացնել տվյալ տարածքի տնտեսական վիճակը, քանի որ այն չի հաշվարկվում ցուցանիշների հիման վրա, այլ ամբողջակա-նացվում է՝ տալով ընդհանուր պատկեր: Ուստի ատենախոսության շրջանակներում առաջարկվել է

[5] Նույն տեղում:

սատելիտային հաշիվների ներդրման հրատապությունը: Զբոսաշրջային սատելիտային հաշիվները ենթադրում են տարածքային զբոսաշրջության՝ տնտեսական հիմնային ուսումնասիրում՝ դիտարկելով այն որպես այցելուների կողմից ապրանքների և ծառայությունների լրացուցիչ պահանջարկի աղբյուր: Հարկ է նշել, որ զբոսաշրջության սատելիտային հաշիվների ներդրումը դեռևս փոքրաթիվ երկրներում են ամբողջությամբ իրականացվել: Զբոսաշրջային սատելիտային հաշիվների առկայությամբ կարևորվում են զբոսաշրջության բոլոր ասպեկտները՝ զբոսաշրջային ծախսերի կառուցվածքը, այցելուների սպասարկմանն ուղղված տնտեսական գործունեության տեսակները և այլն: Սատելիտային հաշիվների մեթոդաբանությամբ նախատեսված է նաև տարածքային տնտեսության լրացուցիչ մակրոտնտեսական ցուցանիշների հաշվարկում, այն է՝ բնակչության զբաղվածության մակարդակը, ներդրումները, ընդհանուր զբոսաշրջության պահանջարկը զբոսաշրջության ոլորտում: Հարկ է նշել, որ թե՛ տարածքային ՀՆԱ-ի հաշվարկումը, թե՛ սատելիտային հաշիվների ներդրման համար վիճակագրական տվյալների բացակայությունը հաշվի առնելով՝ անհրաժեշտություն է առաջանում, ի լրումն վերջինիս, տարածքային անհամամասնությունների գնահատման այլ ցուցանիշներ կիրառել: Ուստի, մեր կողմից ատենախոսության հետազոտության շրջանակում զբոսաշրջության տարածքային զարգացման անհամամասնությունների գնահատման նպատակով օգտագործվել է տարածքների զարգացման առանձին ուղղությունները բնութագրող ցուցանիշների վարիացիայի գործակցի շարժընթացը՝ ըստ դիտարկվող ժամանակահատվածի: Այսինքն, որպես հիմք ընդունվել է հետևյալ բանաձևը.

$$v = \frac{\sigma}{\bar{x}} = \frac{\sqrt{\frac{1}{N}\sum_{j=1}^{N}\left(x_j - \bar{x}\right)^2}}{\bar{x}}, \qquad (2.1)$$

որտեղ՝ σ-ն զբոսաշրջության զարգացման ցուցանիշի միջին քառակուսային շեղումն է,

$\bar{x}$-ն զբոսաշրջության զարգացման ցուցանիշի միջին մեծությունն է ըստ բոլոր տարածաշրջանների (տվյալ դեպքում՝ վերլուծության մեջ ներառված մարզերի),

x_j - ն զբոսաշրջության զարգացման ցուցանիշի արժեքն է j-րդ մարզում,

N - *Ը* գնահատման մեջ ներառված տարածքների,տարածքային տնտեսությունների քանակն է:

Որքան մեծ է վարիացիայի գործակիցը, այնքան մեծ են զբոսաշրջության տարածքային զարգացման անհամամասնությունները:

Վերը նշված բանաձևի կիրառմամբ հաշվարկվել են զբոսաշրջության տարածքային զարգացման անհամամասնությունները ՀՀ մարզերում և Երևանում:

Այս բանաձևի հիման վրա մեր կողմից իրականացվել է ՀՀ մարզերի և Երևանի տնտեսական մասնագիտացման աստիճանի հաշվարկ՝ ըստ տնտեսության առանձին ճյուղերի և ենթաճյուղերի: Ընդհանուր առմամբ, դիտարկվել են ծառայությունների, արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, շինարարության ճյուղերը:

Այսպիսով, Երևանի և ՀՀ մարզային տնտեսությունների մասնագիտացման մակարդակի հաշվարկման արդյունքների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ մարզերի մեծ մասում մասնագիտացման առաջնային ճյուղը շարունակում է մնալ գյուղատնտեսությունը, ինչպես նաև առանձին մարզերում նկատելի է մշակող արդյունաբերության 1-2 ենթաճյուղերով մասնագիտացման խորացումը: Երևանը որոշակիորեն զիջել է իր դիրքերը, ինչը զուգակցվել է մի կողմից՝ ՀՀ մարզերի մեծ մասում շինարարության, ինչպես նաև մանրածախ առևտրի և ծառայությունների ոլորտներում Երևանի մասնագիտացման առաջանցիկ աճով:

Ըստորում, քանի որ, ինչպես արդեն համոզվեցինք, Երևանի և հանրապետության մարզերի միջև հատկապես տնտեսական զարգացումը պայմանավորող ցուցանիշների մասով կան էական տարբերություններ, ուստի զբոսաշրջության տարածքային տնտեսությունների զարգացման անհամամասնությունների գնահատումներում օգտագործվել են վարիացիայի ցուցանիշները՝ v_{11} և v_{10}: Առաջինը բնութագրում է հետազոտվող ցուցանիշի վարիացիան ըստ ՀՀ մարզերի և Երևանի: Երկրորդում հաշվարկներն արված են առանց Երևանի տվյալների, այսինքն՝ այն բնութագրում է հետազոտվող ցուցանիշի վարիացիան ՀՀ 10 մարզերի համար:

Մարզային տնտեսությունների և սոցիալական ոլորտի զարգացման անհամամասնությունների՝ ավելի հանգամանալից հետազոտություն իրականացնելու համար նպատակահարմար է վարիացիայի դիտարկվող գործակիցները հաշվարկել նաև ըստ տնտեսական և սոցիալական զարգացման համաթվի առանձին բաղադրիչների: Այդ հաշվարկների արդյունքներն ամփոփված են ատենախոսության մեջ:

Ընդհանուր առմամբ գնահատվել է տարածքային զբոսաշրջային ներուժը ՀՀ մարզերում, որն իրականացվել է հետևյալ մեթոդաբանությամբ: Առանձնացվել են տարածքային զբոսաշրջության վարկանիշային գնահատման հետևյալ չափորոշիչները.

- գործառական-տեխնոլոգիական,
- բժշկակենսաբանական,
- հոգեբանական-գեղագիտական,
- տնտեսական:

Չափանիշների գնահատման համար ընտրվել է միավորային համակարգ՝ նվազագույնը՝ 1, առավելագույնը՝ 10 միավոր: Փորձագետների հետ համատեղ վերոնշյալ չափանիշները դասակարգվել են նաև ըստ դրանց կարևորության՝ օգտագործելով 1-5 միավորային սանդղակ: Աղյուսակ 1.2-ում բերված չափանիշների կարևորության գնահատականները 12 փորձագետների կողմից տրված գնահատականների միջինացված արժեքներն են:

Օգտագործելով աղյուսակ 1.2-ում բերված չափանիշները և հաշվի առնելով փորձագետների կողմից տրված դրանց կարևորության գնահատականը՝ կարելի է ստանալ կոնկրետ դեստինացիայի գրավչության ու մրցունակության թե՛ դիֆերենցված գնահատականները, և թե՛ ընդհանրացված վարկանիշը: Չափանիշների կարևորության գնահատականները հաշվի առնելու նկատառումով վերջինս կարելի է հաշվարկել հետևյալ բանաձևով.[6]՝

Վ= (Չ1*Կ1+Չ2*Կ2+…….+Չ18*Կ18)/Գ.

որտեղ՝

Վ-ն ընդհանրացված վարկանիշն է՝ 1-10,

Չ-ն՝ չափանիշի փորձագիտական գնահատականը՝ 1-10,

Կ-ն՝ չափանիշի կարևորության գնահատականը 1-5,

---

[6]Էլիզբարյան Ն. Ա., §Զբոսաշրջության տարածքային զարգացման անհամամասնությունները Երևանում և ՀՀ մարզերում¦, Լրաբեր, Հայաստանի ճարտարագիտական ակադեմիա,, Հատոր 12, համար 1 ,2015թ. էջ 51-54:

Գ-ն՝ չափանիշի փորձագիտական գնահատականների գումարը:

Աղյուսակ 1.2

Զբոսաշրջային տարածաշրջանի գրավչության ու մրցունակության չափանիշները և դրանց կարևորության գնահատականը ՀՀ մարզերում[7]

	Չափանիշ	Կարևորությունն
1	Պատմամշակութային հուշարձանների առկայությունը, նշանակությունը և պահպանությունը	5
2	Շրջակա միջավայրի աղտոտվածության աստիճանը	5
3	Մատուցվող ծառայությունների որակը	5
4	Զբոսաշրջային դեստինացիայում որակավորված մասնագետների առկայությունը/բացակայությունը	5
5	Համայնքի բնակիչների հյուրընկալությունը	5
6	Այլ ծառայություններ /հյուրանոցներ, ինֆորմացիոն կենտրոններ, ինտերնետ, բանկային ծառայություններ/	4
7	Թանգարանների առկայությունը, նշանակությունը և գրավչությունը	4
8	Տոների, միջոցառումների անցկացումը, դրանց նշանակությունն ու գրավչությունը	4
9	Համայնքի զբաղվածությունը և սոցիալ-տնտեսական մակարդակը	4
10	Կլիմայի բարենպաստությունը	4
11	Դեստինացիայի հասանելիությունը	4
12	Օդի քիմիական կենսաբանական մաքրությունը	4
13	Խմելու ջրի և առողջարարական աղբյուրների մաքրությունը	4
14	Բնական ռեսուրսների գերսպառման ռիսկը	4
15	Զբոսաշրջիկների հոսքի մակարդակը (օրինակ 1 տարվա կտրվածքով)	4
16	Զբոսաշրջությունից եկած եկամուտների ծավալը	3
17	Ֆլորայի և ֆաունայի բազմազանությունը	3
18	Ջրային ռեսուրսներ (գետեր, լճեր և այլն).	3

Հարկ է նշել, որ ընդհանրացված վարկանիշը թեև կրում է պայմանական բնույթ, բայց կարող է օգտագործվել տարբեր զբոսաշրջային տարածքների վարկանիշների համեմատության համար: Ավելին՝ վերջիններս կարևոր են դիֆերենցված գնահատականների համար, որոնցով հնարավոր կլինի հայտնաբերել դեստինացիայի թույլ և ուժեղ կողմերը: Առաջինը պետք է կարգավորող միջոցներ ձեռնարկելու, իսկ

[7] Աղյուսակը կազմվել է մեր կողմից ինտերակտիվ հարցումների արդյունքում:

երկրորդը՝ զբոսաշրջային ապրանք ստեղծելու և գովազդային ռազմավարություն մշակելու համար: Բացի չափանիշների փորձագիտական գնահատումից, ուսումնասիրության ընդհանուր և ամբողջական պատկեր ստանալու համար կիրառվում է նաև հարցումների անցկացումը, ընդ որում, հարցաթերթիկները կազմվում են՝ կախված ուսումնասիրվող զբոսաշրջային տարածաշրջանից, նրա առանձնահատկություններից և ուսումնասիրության նպատակներից:

Տարածքային զբոսաշրջության անհամամասնության հաղթահարման քաղաքականությունը պետք է ուղղված լինի մարզերում զբոսաշրջության ոլորտում ներդրումային գրավչության և մրցունակության բարձրացմանը: Տարածքային մրցունակության չափորոշիչներն են՝

1. զբոսաշրջային ապրանքի մրցունակությունը,
2. մարքեթինգային գործունեության արդյունավետությունը,
3. զբոսաշրջային վայրի կերպարը,
4. կառավարման արդյունավետությունը,
5. աշխարհագրական դիրքը:

Ատենախոսության երրորդ՝ §Զբոսաշրջության տարածքային զարգացման հիմնական ուղղությունները ՀՀ-ում¦ գլխում՝ ամփոփելով երկու գլուխներում կատարված ուսումնասիրությունները մատնանշվել են ռազմավարական զարգացման նախադրյալներն ու զբոսաշրջության տարածքային զարգացման հիմնական ուղղությունները զբոսաշրջային կլաստերների կիրառմամբ ինչպես նաև նախանշվել զարգացման գերակայությունները: ՀՀ-ում կլաստերացման ներուժ ունեցող ոլորտներից է զբոսաշրջությունը, որտեղ վերջին տարիներին էական հաջողություններ կան,այնուամենայնիվ, զբոսաշրջության տարածքային զարգացման և մրցունակության բարձրացման տեսանկյունից կարևորվում է պետության ակտիվ մասնակցությունը միջազգային լավագույն փորձից բխող մեխանիզմներով և եղանակներով: Համաշխարհային փորձը վկայում է, որ կլաստերային մոտեցումն ամբողջ աշխարհում ընդունված է որպես տարածքային զարգացման, տնտեսությունների մրցունակության բարձրացման արդյունավետ քաղաքականության հիմք: Ընդհանուր առմամբ, ինչպես ցույց է տալիս միջազգային փորձը, ներկայումս զարգացած, ինչպես նաև զարգացող և անցումային տնտեսությամբ երկրների մեծ մասում կլաստերային մոտեցման կիրառումը տարածքային տնտեսության զարգացման քաղաքականության կարևոր ուղղություններից մեկն է:

Զբոսաշրջային տարածքային զարգացման կլաստերային մոտեցման հիմնական նպատակը մրցունակ զբոսաշրջային համալիրի ձևավորումն ու գործունեությունն է: Վերջինս, որպես տարածքային անհամաչափությունը մեղմացնող գործոն՝ նպաստում է այն տարածքների զարգացմանը, որոնք չունեն զարգացած գյուղատնտեսություն, արդյունաբերություն, բայց հարուստ լինելով ռեկրեացիոն ռեսուրսներով՝ թեթևացնում են թույլ զարգացած տարածքային միավորներում բնակչության արտահոսքի և գյուղական կյանքի բացասական հետևանքները: Զբոսաշրջային կլաստերի ձևավորումը ազդեցություն է ունենում տարածքի ձևավորման վրա օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործընթացների արդյունքում: Մի շարք երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ ժամանցային ոլորտը հետամուտ է տնտեսության այն տարածքներին, որոնք տնտեսության ենթակառուցվածքների զարգացման համար ստեղծել են նվազագույն զարգացման մակարդակ: Անդրադառնալով բազմարկչային արդյունքի ազդեցությանը՝ փաստենք, որ սպասարկման ոլորտի և նյութական արտադրության նպատակային համագործակցության դեպքում տնտեսության մի ոլորտի զարգացումը նպաստում է մյուսի զարգացմանը, որի սիներգետիկ արդյունքը սոցիալ-տնտեսական խնդիրների արդյունավետ լուծումն է: Զարգացած տնտեսությամբ երկրներում կլաստերային մոտեցման կիրառմամբ զբոսաշրջության տարածքային զարգացման քաղաքականության գործիքակազմի բաղադրիչներն են.

- զբոսաշրջային կլաստերներին պետական աջակցության հիմնական մեխանիզմի ընտրությունը (կլաստերի գործարկման պայմանների ստեղծում կամ անմիջական աջակցության ցուցաբերում),
- պետական միջոցների տրամադրմանը հավակնող կլաստերների շրջանակի ընտրությունը (հնարավոր է ինչպես տարածքային կլաստերների լայն շրջանակի, այնպես էլ սահմանափակ թվով առաջատար կլաստերների ընտրություն),
- զբոսաշրջային կլաստերների աջակցության հիմնական նպատակի հստակեցումը, այն է՝ աշխատատեղերի ստեղծումը զբոսաշրջության ոլորտում, նոր ծառայությունների մշակումը և այլն:

Հաշվի առնելով զբոսաշրջության ոլորտում կլաստերների ձևավորման և զարգացման փորձը՝ կարելի է եզրակացություն անել այն մասին, որ արդյունավետ կերպով զարգանում են հենց այն երկրները և տարածաշրջանները, որոնք իրագործում են կլաստերային ռազմավարություն, որն, իր հերթին, լրացուցիչ ներդրումների ներգրավմամբ ապահովում է տնտեսական

համակարգերի մրցունակությունը զբոսաշրջության ոլորտում: Հատկանշական է, որ տարածքային տնտեսություններում զբոսաշրջության կլաստերների աջակցության ծրագրերը, իրենց առավելությունների հետ միասին, պարունակում են նաև նշանակալի ռիսկեր, որոնք պետք է անպայմանորեն հաշվի առնվեն նմանատիպ ծրագրերի մշակման և իրագործման ընթացքում: Մասնավորապես, կլաստերային տարածքային տնտեսությունների զարգացմանն ուղղված միջոցառումների իրականացումը կարող է հանգեցնել տարածքային տնտեսությունների ոչ բավարար դի-վերսիֆիկացմանը, այս կամ այն հատվածներում կատարվող երկարաժամկետ ներդրումները կարող են իչիք դարձնել ապագայում գերակայությունների փոփոխման հնարավորությունները, ինչպես նաև տարածքային տնտեսությունն ամբողջությամբ կարող է կախվածության մեջ հայտնվել կլաստերի §միջուկը¦կազմող ընկերությունից:

Այս համատեքստում ՀՀ-ում զբոսաշրջության տարածքային զարգացման հիմնախնդիրների լուծումը, զբոսաշրջության մրցունակության բարձրացումը և ինովացիոն բաղկացուցչի ակտիվ կիրառումը, արդյունավետ պետական քաղաքականության մշակման և կենսագործման համար կարևոր նշանակություն ունեն:

Մարզերում զբոսաշրջային կլաստերի ձևավորման և զարգացման քաղաքականության բնագավառում կլաստերային նախաձեռնությունների ստեղծման և իրագործման խթանումն ու աջակցությունը զբոսաշրջության տարածքային զարգացման հիմնախնդիրների գրավականն է: Զբոսաշրջության տարածքային կլաստերների ձևավորման և զարգացման գործում մեծ դերակատարություն ունի պետությունը: Վերջինս պետք է շահագրգիռ ներդրողներին առաջարկի ազատ զբոսաշրջային գոտիներ՝ հյուրանոցների, հյուրատների կառուցման համար՝ տրամադրելով այսպես կոչված Ազատ հող կամ անվճար հողատարածք «Free land», որը կտրամադրվի ներդրողին խորհրդանշական գնային առաջարկով՝ ազատելով շահութահարկից եւ գույքահարկից մինչեւ 2026 թվականը:

Եզրակացություններ բաժնում ամփոփվել են հետազոտության հիմնական արդյունքները և կարևոր եզրահանգումները:

1. Նկատի ունենալով զարգացած տնտեսությամբ երկրներում ազգային և տարածքային տնտեսության կառավարման միտումները, ինչպես նաև հաշվի առնելով ՀՀ-ում տնտեսական հարաբերությունների համակարգում քաղաքական, սոցիալական, մշակութային գործոնների դերակատարության

առանձնահատկությունները՝ կարելի է ձևակերպել հանրապետության տնտեսության և դրա մաս կազմող տարածքային տնտեսությունների կառավարման ժամանակակից հայեցակարգի հետևյալ հիմնադրույթները. տնտեսության հումանիզացիա և բնապահպանական ուղղվածություն; տնտեսության շուկայական և պետական կարգավորման մեխանիզմների համակցում, տնտեսական արդյունավետության և սոցիալական արդարության սկզբունքների համադրում, տնտեսության ռեգիոնալացում և կառավարման ժողովրդավարացում:

2. Զբոսաշրջությունը՝ որպես տնտեսական գործունեության տեսակ և որոշակի տարածքների յուրացման միջոց, վիթխարի նշանակություն է ձեռք բերել առանձին տարածաշրջանների և երկրների զարգացման հարցում: Այսօր միջազգային զբոսաշրջության տարածման աշխարհագրությամբ ապացուցվում է, որ երկրագնդի ցանկացած անկյունում (ընդհուպ մինչև Հյուսիսային և Հարավային բևեռներ) հնարավոր է հայտնաբերել կամ ստեղծել յուրահատուկ զբոսաշրջային ռեսուրս՝ ծառայեցնելով այն զբոսաշրջային հոսքերի ներգրավման նպատակին:

3. Տնտեսական զարգացումը բնութագրող մասնակի ցուցանիշների վերլուծությունն ու համադրումը բավարար չի կարող համարվել տնտեսական զարգացման ընդհանուր մակարդակի գնահատման, միջմարզային համադրությունների, դասակարգումների իրականացման համար: Այդ նպատակով, առաջին հերթին՝ անհրաժեշտ է ստանալ զբոսաշրջության տարածքային տնտեսության զարգացման ընդհանրական գնահատական, համաթիվ, որը կընդգրկի տնտեսական զարգացումը պայմանավորող առավել էական ցուցանիշները և հաշվի կառնի նաև դրանց հարաբերական կարևորությունները: Այդ նպատակով մեր կողմից կառուցվել է ՀՀ մարզերում և Երևան քաղաքում տնտեսական զարգացման առանձին ուղղությունները բնութագրող մասնակի ցուցանիշներից բաղկացած տնտեսական զարգացման համաթիվ:

4. Ընդհանրացնելով կատարված վերլուծությունները՝ ատենախոսությունում արձանագրվում է, որ զբոսաշրջությունը կարող է նվազեցնել հեռավոր, սակավաբնակ և թույլ զարգացած մարզերում բնակչության արտահոսքի և գյուղական բնակչության կյանքի բնականոն դրվածքի քայքայման բացասական երևույթների հետևանքները, որոնք մարզերում խիստ արտահայտված են: Այդպիսի տարածաշրջանների բնակչության կյանքի ցածր մակարդակի խնդիրը լուծվում է սովորաբար զբոսաշրջիկների ներգրավմամբ, որն ապահովում է նոր դրամական հոսքեր,

մեծացնում է զբաղված բնակչության թիվը և զարգացնում է այդ տարածաշրջանների ենթակառուցվածքները: Ինչպես բոլոր զարգացած և զարգացող պետություններում, ՀՀ-ում ևս զբոսաշրջային տարածքների զարգացումը մեծապես կախված է տվյալ ժամանակաշրջանում պետության կողմից իրականացվող սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության կողմնորոշումից ու առաջնահերթությունից, արտաքին տնտեսական իրավիճակից, երկրի ու հասարակության զարգացման խնդիրների իրականացումն ուղեկցող պայմաններից և գործոններից, այդ գործընթացի վրա ազդեցության աստիճանից: Զբոսաշրջության տարածքային զարգացման հիմնախնդիրների արդիականությունն այսօր պահանջում է այն դիտարկել տարբեր մակարդակներում՝ գլոբալ, ազգային, տեղային և ըստ այդմ, տարանջատել կարգավորման մեխանիզմները և գործիքները:

5. Գործնականում աշխարհի բոլոր երկրներում գոյություն ունի տվյալ երկրի տնտեսության վրա զբոսաշրջության ազդեցությունը բնութագրող արժանահավատ վիճակագրական տվյալների անհրաժեշտություն, որոնցով հնարավոր կլինի մշակել երկարաժամկետ ռազմավարություն և իրականացնել տարածքային զարգացման հիմնախնդիրների լուծմանն ուղղված արդյունավետքաղաքականություն:

Հաշվի առնելով այս խնդիրը՝ առաջարկվում է ներդնել սատելիտային կամ, այլ կերպ ասած, օժանդակ հաշիվների հասկացությունը: Զարգացած երկրներում արդեն իսկ սատելիտային հաշիվները ներդրված են բազմաթիվ ազգային վիճակագրական ծառայությունների և զբոսաշրջության հետկապ ունեցող պրոֆեսիոնալ ինստիտուտների կողմից, ինչպես նաև Միացյալ Ազգերի Կազմակերպության (UN) և Զբոսաշրջության միջազգային կազմակերպության (UNWTO) կողմից, որոնք մշակել և հրատարակել են սատելիտային հաշիվների ուղեցույցը[8]: Վերջինս հնարավորություն է տալիս հստակ պատկերացում կազմել ոլորտի վերաբերյալ, քանի որ զբոսաշրջության սատելիտային հաշիվները ենթադրում են զբոսաշրջության ոլորտի՝ որպես տնտեսական ֆենոմենի հիմնարար ուսումնասիրում՝ դիտարկելով այն որպես այցելուների կողմից ապրանքների և ծառայությունների լրացուցիչ պահանջարկի աղբյուր:

6. Երևանի և ՀՀ մարզային տնտեսությունների մասնագիտացման մակարդակի հաշվարկման արդյունքների

---

[8] Պապյան Ս.Դ., §Զբոսաշրջության զարգացման ֆինանսական հիմնախնդիրները¦ Ատենախոսություն. Երևան 2012, էջ 104-109

վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ՀՀ մարզերի մեծ մասում մասնագիտացման առաջնային ճյուղը շարունակում է մնալ գյուղատնտեսությունը, սակայն ՀՀ մարզերի սոցիալ-տնտեսական զարգացման առանցքային ուղղություններից մեկը զբոսաշրջությունն է: ՀՀ մարզերն ունեն հանրապետության զբոսաշրջության կարևորագույն կենտրոններից մեկը դառնալու նախադրյալները, որոնք, սակայն, պատշաճ կերպով չեն օգտագործվում:

7. Մարզերում զբոսաշրջային նկարագրի ամբողջացման և ընդհանրացման նպատակով մեր կողմից իրականացվել է փորձագիտական հետազոտություն: Հետազոտությունը կատարվել է հարցաթերթիկային եղանակով՝ հարավային միջանցքի զբոսաշրջային ոլորտի հետառնչություն ունեցող անձանց, մասնավորապես՝ հյուրանոցների և հյուրատների, ռեստորանների, զբոսաշրջային և սպասարկման օբյեկտների, հանրային կառավարման մարմինների, հասարակական կազմակերպությունների ներկայացուցիչների, ոլորտի խնդիրների վերաբերյալ գիտական հետազոտություններ իրականացրած անձանց շրջանում: Գնահատումը կատարվել է ըստ հետևյալ 6 գործոնային խմբի[9]. շուկայական կոնյունկտուրա, ինստիտուցիոնալ շուկաներ, տրանսպորտային-աշխարհագրական գործոններ, աշխատանքային ռեսուրսներ, ներդրումներ, կազմակերպական գործոններ:

8. Զբոսաշրջության զարգացման ներուժի համալիր օգտագործման, ոլորտի կայուն զարգացման համար որպես քաղաքականության հենք պետք է դիտարկել մարզում զբոսաշրջության կլաստերների համակարգի ձևավորման և զարգացման ուղենիշային գաղափարը: Այս համատեքստում մարզում զբոսաշրջության ոլորտի որակական զարգացման և ՀՀ, ինչպես նաև տարածաշրջանային և միջազգային շուկաներում մարզի զբոսաշրջային ծառայությունների մրցունակության ապահովման համար առաջնահերթ նշանակություն է ստանում մարզում զբոսաշրջային կլաստերների համակարգի ձևավորումը և զարգացումը: Մարզում զբոսաշրջային կլաստերի ձևավորումը և զարգացումը ՀՀ տարածքային զարգացման քաղաքականության գերակայություններից մեկը պետք է համարել: Մարզում կարևոր նշանակություն ունի զբոսաշրջային կլաստերի ձևավորման և զարգացման գործընթացն ապահովող հանրային կառավարման մարմիններին վերապահվելիք գործառույթների շրջանակի հստակեցումը,

---

[9] Էլիզբարյան Ն. Ա., Զբոսաշրջային տարածքային զարգացման կառավարման համաշխարհային փորձը, «Գիտելիք, նորաստեղծություն և զարգացում», Եր., 2015, էջ 412-416:

կառավարման տարբեր մակարդակների իրավասություններից բխող պարտականությունների տարանջատումը և որոշակիացումը:

Ատենախոսության հիմնական դրույթները և արդյունքները հրապարակված են հեղինակի գիտական հրապարակումներում:

1. Элизбарян Н.А., Role of tourism in the economic development of RA, „Современная наука”, Тенденции развития, Краснодар, 2015, с. 122-127.
2. Էլիզբարյան Ն.Ա., Զբոսաշրջային կլաստերի ազդեցությունը տարածքային տնտեսության մրցունակության վրա, Հայաստանի ճարտարագիտական ակադեմիայի, Լրաբեր, հատոր 12, Մ 3, Եր., 2015, էջ 451-454:
3. Էլիզբարյան Ն.Ա., Զբոսաշրջային տարածքային զարգացման կառավարման համաշխարհային փորձը Գիտելիք, նորաստեղծություն և զարգացում Եր., 2015, էջ 412-416:
4. Էլիզբարյան Ն.Ա., Զբոսաշրջության տնտեսական բովանդակությունը և կապը ներդրումների հետ, ՀՊՏՀ -ի ԲԱՆԲԵՐ, Եր., 2011, էջ 112-119:
5. Էլիզբարյան Ն.Ա., Զբոսաշրջային կլաստերների ազդեցությունը տարածքային տնտեսության մրցունակության վրա, ՀՃԱ-ի Լրաբեր, 2015, հատոր 12, Մ 3, էջ 451-454:
6. Էլիզբարյան Ն.Ա., Զբոսաշրջության ազդեցությունը տնտեսության, մշակույթի և բնապահպանության վրա, ՀՃԱ-ի Լրաբեր, 2011, հատոր 8, Մ 4, էջ 643-646
7. Էլիզբարյան Ն. Ա., Հիմնական զբոսաշրջային կենտրոնների զարգացման հեռանկարները ՀՀ-ում, ՀՃԱ-ի Լրաբեր, հատոր 11, Մ 2, 2014, էջ 231-234:
8. Էլիզբարյան Ն. Ա., Զբոսաշրջության տարածքային զարգացման անհամամասնությունները Երևանում և ՀՀ մարզերում, ՀՃԱ-ի Լրաբեր, հատոր 12, Մ 1, 2015, էջ 51-54:
9. Էլիզբարյան Ն. Ա., Զբոսաշրջության տարածքային զարգացման հիմնախնդիրները ՀՀ մարզերում, ՀՊՏՀ ԲԱՆԲԵՐ, Եր., 2017, էջ 73-82:

ELIZBARYAN NUNE AGHASIN

REGIONAL TOURISM DEVELOPMENT ISSUES BY EXAMPLE OF RA REGIONS

The abstract of the thesis for receiving the degree of "Ph.D. of Economics" in the specialty of 08.00.02- "Economics, Management of the Economy and its Spheres".

Defend of the thesis will take place on October 27, 2017, at 14^{00} pm, in the meeting of 060 Council of Economics of HCC of the RA at European Regional Educational Academy: 10 D. Anhaght street, Yerevan, 0037, Yerevan.

SUMMARY

Regional socio-economic disparities exist in all countries, but most clearly manifested once are in the developing and transition countries. Perhaps, this is one tendencies in that area, to study the global experience of regional tourism development,

- Consider the main tools ofregionall economic policy, analyze the current state of tourism in Armenia and identify existing problems, focusing particularly on the regions economy survey,
- Identify regional development opportunities with the approach of tourism clusters and to point out the effective forms and mechanisms of state support,
- Comprehensively assess the level of development of regional economies in Armenia, exploring prospective directions for the development of regions in the marzes, exploring existing issues, presenting conceptual and strategic proposals aimed at their solution through tourism.

The object and subject of the research. **The object** of the research is territorial economic systems, particularly regions of Armenia and their economies with corresponding tourism potential. **The subject** of the research is the issues of regional development of tourism, which currently exists in Armenia as well as the ways of their solution.

During the research, the following **results and novelity** have been obtained:

- Tourism sector's SWOT analysis identified the main factors that can contribute significantly to overcoming the problems of regional development by increasing the competitiveness of the tourism sector.
- The regional socio-economic development of the underlying database indexes combinations including built in provincial general index (Evaluation criteria for Socio-Economic Development), based on the rating system was evaluated by the regional economic and social development levels, development imbalances in the regions. These trends have been assessed as a separate economic activity making level,
- Tourism sector as a promising area of development of regional economy has, justified the need for the formation and development of the tourism cluster has identified the barriers in this direction and developed to overcome these regions' fundamentals and policy management model of cluster formation and tourism development.

The Dissertation consists of introduction, three chapters, conclusions, the list of used literature, annexes. The volume of work is 156 pages, without attachments.

Theoretical and practical significance of the dissertation results.

The results of the conducted and presented research and analogies, as well as the worked-out proposals, within the framework of the thesis, are applicable by the Government of the Republic of Armenia in order to develop policies, strategies and concepts of the state's socio-economic development.

Элизбарян Нуне Агасиевна

ПРОБЛЕМЫ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА
(На примере Республики Армения)

Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата

экономических наук по специальности 08.00.02– «Экономика, управление хозяйством и его секторами».

Защита диссертации состоится 27-го октября 2017 г. в 14 ^{00}, на заседании Специализированного совета по экономике 060 ВАК Республики Армения, действующего при Европейской региональной образовательной академии по адресу: 0037, г. Ереван, ул. Д. Анахта,10

РЕЗЮМЕ

Региональные социально-экономические диспропорции существуют во всех странах, но наиболее ярко они проявляются в развивающихся странах и в странах с переходной экономикой. Возможно, это одна из причин того, что отдельные государства прилагают больше усилия по обеспечению более благоприятных условий для развития регионального туризма. Развитие туризма во многих странах является основным источником притока иностранной валюты, что также способствует стимулированию определенных отраслей, а также других секторов экономики, включая строительство, торговлю, сельское хозяйство, связь и легкую промышленность.

Целью исследования является выявление проблем в сфере регионального развития туризма в Республике Армения и разработка направлений для их решения.

Для достижения этой цели в работе были поставлены и решены следующие задачи:

- исследование особенностей развития региональной экономики и ее управления;
- выявление роли туризма в системе регионального развития;
- обобщение и оценка опыта международного и отечественного управления региональной экономикой, выявление в этой сфере существующих современных тенденций, исследование мировой практики регионального развития туризма;
- рассмотрение основных инструментов региональной экономической политики, анализ нынешней ситуации в сфере туризма в РА и выявление существующих проблем, акцентируя внимание в основном на исследование региональной (областной) экономики;
- выявление возможностей регионального развития с использованием подхода применения туристических кластеров и указание эффективных форм и механизмов государственной поддержки;
- комплексная оценка уровня развития региональной экономики в РА, изучение перспективных направлений развития региональной экономики, исследование существующих проблем и представление концептуальных и стратегических предложений для разрешения этих проблем с помощью туризма.

Объект и предмет исследования. Объектом исследования являются региональные экономические системы, в частности, регионы РА и их хозяйства, включая соответствующий туристический ресурс.

Предметом исследования являются существующие в РА проблемы в сфере регионального развития туризма, а также пути их разрешения.

При исследовании были получены следующие результаты**,** которые имеют **научную новизну**:

- Путем исследования сильных и слабых сторон туризма в РА, а также возможностей и угроз (SWOT) выделены основные факторы, которые существенно содействовали или препятствовали преодолению проблем регионального развития с целью повышения конкурентоспособности туризма. Разработаны общие индексы (критерии оценки) регионального экономического и социального развития, включающие комбинации частичных показателей, которыми обусловлено экономическое и социальное развитие регионов Республики Армения.
- На основе этих индексов с помощью рейтинговой системы оценена степень экономического и социального развития регионов РА, несбалансированность экономического и социального развития областей РА, исследованы их динамика и тенденции, а также уровень специализированности региональной экономики РА в отдельных направлениях экономической деятельности.

Рассматривая сферу туризма как перспективное направление развития экономики в регионах, обоснована необходимость создания и развития туристического кластера, выявлены препятствия, существующие в этом направлении, разработаны основные положения для преодоления этих препятствий, а также положения целенаправленной модели управления политикой, направленной на формирование и развитие туристических кластеров в регионах.

Теоретическая и практическая значимость результатов диссертации. Результьтаты проведенного и представленного исследования и анализов, а также разработанные предложения, в рамках работы, являются применимыми со стороны правительства РА, в целях разроботки политики, стратегий и концепций социально-экономического развития государства.

Диссертация состоит из введения, трех глав, основных выводов, списка литературы, приложений. Объем работы составляет 156 страниц без приложений.